

ÇALTILAR HÖYÜK GEÇ KALKOLİTİK DÖNEM YERLEŞİM MİMARİSİ: İLK BULGULARIN BİR DEĞERLENDİRMESİ

LATE CHALCOLITHIC ARCHITECTURE AT ÇALTILAR HÖYÜK: ASSESSMENT OF THE FIRST FINDS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 25 Kasım 2024	Received: November 25, 2024
Hakem Değerlendirmesi: 31 Aralık 2024	Peer Review: December 31, 2024
Kabul: 17 Şubat 2025	Accepted: February 17, 2025

DOI: 10.22520/tubaar.1591195

Ayşegül AYKURT* - Kadir BÖYÜKULUSOY**

ÖZET

Çaltılar Höyük'te 2021 yılında başlatılan arkeolojik kazılar, Batı Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerine ilişkin önemli bulgular ortaya koymuştur. Kısa zamanda yapılan kazılar höyüğün Geç Kalkolitik Dönem, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Arkaik Dönem'de yerleşim gördüğünü ortaya koymuştur. Güneybatı Anadolu Bölgesi'nde höyük kazılarının sınırlı olması ve Geç Kalkolitik Dönem'den Arkaik Dönem'e kadar uzanan bir stratigrafiye sahip olması nedeniyle Çaltılar Höyük Batı Anadolu arkeolojisine önemli katkılar sunacağı açıktır. Makalenin konusunu oluşturan Geç Kalkolitik Dönem yerleşiminin ise, şimdilik, dört mimari tabakadan oluştuğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada yerleşimin Geç Kalkolitik Dönem mimarisine odaklanılmakla birlikte; Anadolu'nun farklı bölgelerindeki benzer mimari teknikler ile karşılaştırmalar yapılarak, hem tabaklanma hem de mimari farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca, Çaltılar Höyük sakinleri tarafından kullanılan özel inşaat yöntemlerinin ardındaki mantık araştırılmakta ve genel yerleşim şeması analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çaltılar Höyük, Geç Kalkolitik Dönem, Mimari, Dalgörü, Pise, Ağaç

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara / Türkiye
e-posta: aysegulaykurt@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7252-4784

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sivas / Türkiye
e-posta: kadirbuyukulusoy@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8641-6802

ABSTRACT

The archaeological excavations initiated at Çaltılar Höyük in 2021 yielded significant findings regarding the prehistoric periods of Western Anatolia. Despite the brief duration of the excavations, they revealed a continuous occupation of the mound spanning the Late Chalcolithic, Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Late Bronze Age, and Archaic Periods. Given the scarcity of mound excavations in Southwestern Anatolia and the extensive stratigraphy at Çaltılar Höyük, this site is expected to significantly enhance our understanding of Western Anatolian archaeology. The Late Chalcolithic settlement, which is the focus of this article, has so far been found to comprise four architectural phases. While this study primarily examines the Late Chalcolithic architecture of the settlement, comparisons with similar architectural techniques in different regions of Anatolia are intended to elucidate differences in both construction methods and architectural design. Furthermore, it explores the rationale behind the specific construction methods employed by the inhabitants of Çaltılar Höyük and analyzes the overall settlement scheme.

Keywords: Çaltılar Höyük, Late Chalcolithic Period, Architecture, Wattle and Daub, Pisé, Wooden

GİRİŞ

Çaltılar Höyük Muğla'nın, Seydikemer İlçesi'nin 56 km kuzeydoğusunda; Antalya'nın Elmalı İlçesi'nin 30 km kuzeybatısında; Çaltılar Mahallesi'ne bitişik bir konumda, en yüksek noktası denizden yaklaşık 1.287 m yüksekliktedir (Fig. 1). Höyük kuzey-güney doğrultusunda 175 m, batı-doğu doğrultusunda 160 m olup, ova seviyesinden 11 m yüksekliğindedir. Yaklaşık 3 hektar büyüklüğündeki yerleşim topoğrafyaya bağlı olarak kuzeyden güneye doğru eğimli bir yapıya sahiptir (Fig. 2-3). Höyüğün doğusundan Küçükklü Çayı geçmekte, 300 m kuzeyinde ise yörede Kırkpınar

olarak tanımlanan su kaynağı bulunmaktadır. Küçükklü Çayı, höyüğün 2,5 km güneybatısında Karaçulha Çayı ile birleşerek Seki Ovası'na girmekte ve Eşen Çayı'nı oluşturmaktadır. Antik Dönem Xanthos nehir sisteminin (Eşen Çay) üst kısımlarında bulunan höyük, Oinoanda'nın 15 km kuzeydoğusunda, Balboursa'nın ise 10 km güneydoğusundadır. Bu bölge, Hitit metinlerinde Lukka olarak tanımlanan bir bölgeye karşılık gelen ve ötesine uzanan bir alanı kapsamaktadır (Mellink, 1995; Hawkins, 1998; Niemeier, 1999; Bryce, 2005).

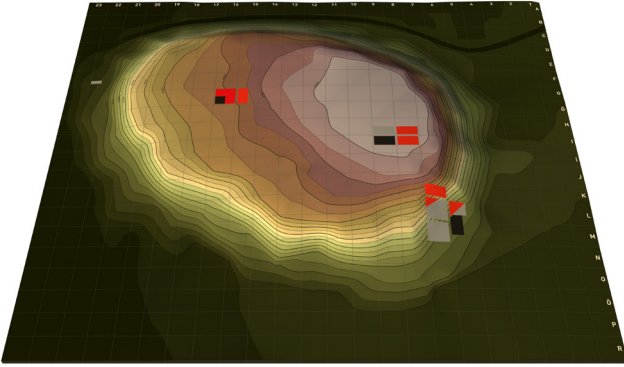
Figür 2

Çaltılar Höyük Hava Fotoğrafı / Aerial Photo of Çaltılar Höyük

Figür 1

Çaltılar Höyük Topografik Plan / Çaltılar Höyük Topographic Plan

Figür 3

Çaltılar Höyük Hava Fotoğrafı, Güneybatıdan / Aerial Photograph of Çaltılar Höyük, from the Southwest

Romalılardan önce ise Kabalia olarak adlandırılan bir bölgeye ait olan yöre, Roma Dönemi'nde kuzeyin bir parçası olmuştur (Coulton, 1993; 1998, s. 226).

Çaltılar Höyük 1988 yılında John James Coulton yönetiminde Balbura antik kentinin doğusunda; Karaçulha ve Küçük Nehri'nin üst akaçlama alanlarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bulunmuştur (Coulton, 1989; 1992; 1998). Coulton'un ön raporlarında, görsel malzeme olmaksızın burada MÖ 4., 3. ve 1. binyıl başına ait seramikler bulunduğu belirtilmiştir. 1990 yılında höyük ve civarı arkeolojik sit ilan edilmiştir. Höyük'te Nicoletta Momigliano başkanlığında yürütülen Çaltılar Arkeoloji Projesi kapsamında 2008–2012 yıllarında kapsamlı yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş (Momigliano, 2013; Momigliano ve ark., 2011); T.C. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2020 yılında başkanlığında kazılara başlanılmıştır (Aykurt ve ark., 2023).

Çaltılar Höyük'te 2021–2024 yıllarında yapılan kazılarda, şimdilik, höyüğün Geç Kalkolitik Dönem'den Arkaik Dönem'e kadar uzanan bir stratigrafiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Tab. 1).

Geç Kalkolitik Dönem yerleşime ait tabakalar höyüğün kuzeydoğu yamacında araştırılmıştır (Fig. 4-5) (Aykurt ve ark., 2023, s. 318–321, çiz. 2–3, res. 7; 2024, s. 334–335, res. 2–6). Bu alanda yapılan kazılarda yüzey toprağının hemen altında Geç Kalkolitik Dönem'e ait dört mimari tabaka tespit edilmiştir. Bu mimari

tabaklardan üstten iki tabakadan alınan calibre edilmiş C14 sonuçları MÖ 3351–3097, MÖ 3363–3102 tarihlerini vermiştir. Söz konusu tarihleri içeren yerleşimler Batı Anadolu'da Kumtepe IB (Korfmann & Kromer, 1993: s. 240, 261; Kromer ve ark., 2003, s. 46, Fig. 1), Liman Tepe (Tuncel & Şahoğlu, 2017, s. 526–527), Bakla Tepe (Şahoğlu & Tuncel, 2014, s. 76–77) ve Efes Çukuriçi'nde (Horejs & Schwall, 2014, s. 530) yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Batı Anadolu'da Kalkolitik Çağ bulgusu veren yerleşimlerde MÖ 5. bin yılın ortası ile MÖ 4. bin yılın ortası arasında boşluk olduğu; her iki dönem dolgusunu içeren yerleşimlerin bir süre terk edildiği; ancak son yıllarda yapılan çalışmalarla bu boşluğun bir kısmının doldurulduğu; bölgesel bir terk edilmişliği fikri ileri sürülmektedir. Ayrıca; Batı Anadolu'nun pek çok farklı alt bölgesindeki yerleşimlerin neden terk edildiği sorusunun hâlâ cevapsız olduğu; çevresel faktörlerin belirli yerlerinin terk edilmelere neden olup olmadığını belirlemek için bu döneme ait hem iklimsel hem de diğer bölgesel ve çevresel verilerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiği belirtilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tuncel & Şahoğlu, 2017, s. 526–528). Çaltılar Höyük'te 2024 yılında höyükte yapılan paleocoğrafik çalışmalar sonucunda dördüncü mimari tabakadan itibaren 4,60 m daha altta yerleşim dolgusunun olduğu saptanmıştır. 2025 yılında bu alanda yapılacak sondajlarda söz konusu yerleşim dolguların hangi dönemleri içerdiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmalardan alınacak sonuçların Orta Kalkolitik Dönem ile Geç Kalkolitik Dönem arasındaki bu boşlukla ilgili sorularına yeni veriler vereceği düşünülmektedir.

Tablo 1
Çaltılar Höyük Stratigrafisi / *Stratigraphy of Çaltılar Mound*

Kültür Katı	Mimari Tabaka	Dönem	Calibre edilmiş C14 sonuçları
Demir Çağ	I.1a.	Arkaik Dönem Geç Safha	
	I.1b.	Arkaik Dönem Erken Safha	
Geç Tunç Çağı	II.	Geç Tunç Çağı	MÖ 1628–1506
Orta Tunç Çağı	III.	Orta Tunç Çağı	MÖ 1888–1741
Erken Tunç Çağı	IV.0.	Erken Tunç Çağı II Geç Safha / IIIA	
	IV.1.	Erken Tunç Çağı II Geç Safha / IIIA	
	IV.2.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.3.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.4.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.5.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.6.	Erken Tunç Çağı II	
	IV.7.	Erken Tunç Çağı II	
Kalkolitik Çağ	V.0.		MÖ 3351–3097
	V.1.	Geç Kalkolitik Dönem	
	V.2.		
	V.3.		MÖ 3363–3102

Figür 4

Çaltılar Höyük Kuzeydoğu Yamaç / Northeastern Slope of Çaltılar Höyük

Figür 5

Geç Kalkolitik Dönem Yapılarının Planı / Plan of Late Chalcolithic Structures

Güncel veriler dahilinde Çaltılar Höyük'te, söz konusu kronolojik boşluğun devamındaki dönemi içeren tabakalar araştırılmıştır. Bu tabakalara ait yerleşimlerin mimarisi alt tabakadan üst tabakaya göre şu şekildedir.

V.3. Mimari Tabaka: Geç Kalkolitik Dönem'in 2. mimari tabakasına ait kalıntıların kuzeyinde boş kalan alanda yapılan derinleşmelerde 3. mimari tabakaya ait bir yapının duvarlarına ait sadece 8x10 cm çapında, 11 cm derinliğinde bir ağaç dikme deliği ve çok az miktarda üzerinde ağaç – dal / kamış negatifi olan çamur parçalarından (*pisé*) oluşan kalıntılar tespit edilmiştir (Fig. 5–7). *Pisé*lerin bej, grimsi kahverengi renklerde (5 YR 5/4 reddish brown, 5 YR 5/6 yellowish red) oldukları görülmüştür. Bu kalıntılar yerleşimde yapı / yapıların duvarlarında iki ağacın arasının ince dallarla dikey olarak örüldüğü ve ağaç–dalların etraflarının saman katkılı çamurla doldurulması ve sıvanması (*wattle and daub*) ile oluşturulduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

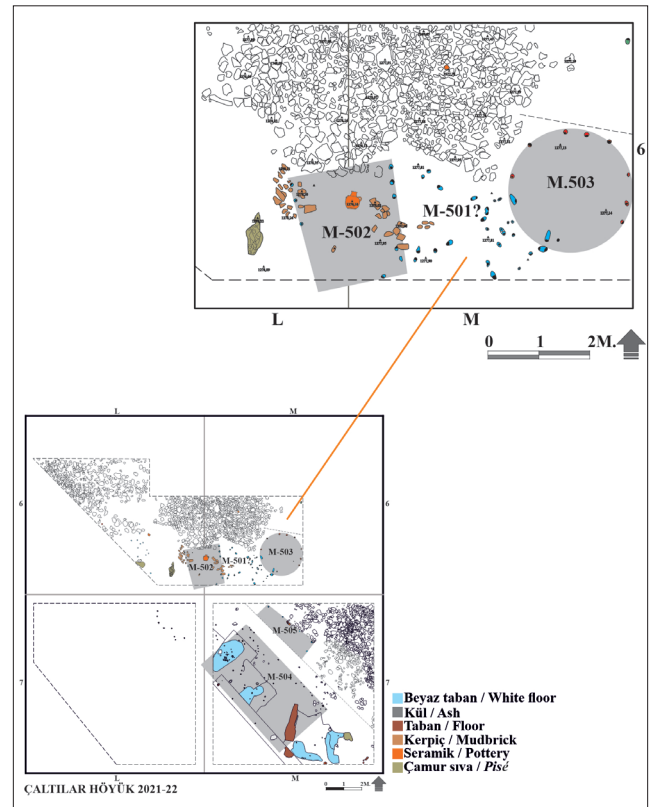
V.2. Mimari Tabaka: 1. mimari tabakaya ait kalıntıların kuzeydoğusunda ve doğusunda yapılan derinleşmelerde Geç Kalkolitik Dönem'in 2. mimari tabakasına ait yuvarlak planlı bir yapının (M-503) kuzey kısmı açığa çıkartılmıştır (Fig. 5–6, 8). Üst mimari tabakada olduğu gibi *wattle and daub* tekniği ile inşa edildiği anlaşılan yapının 2,20 m çapında olduğu görülmüştür. Yapının duvarında kullanılan ağaç dikmelerin 7x10–9x9 cm çapında olduğu ve toprak zeminden içeriye 6–10 cm girdikleri, 30–64 cm aralıklarla dikildikleri anlaşılmıştır.

V.1. Mimari Tabaka: V.3 ve V.2 mimari tabakaya göre daha geniş alanda araştırılan bu mimari tabakada da ağaç dikme delikleri, yanmış¹ kerpiç ve *pisé*lerden oluşan kalıntılar tespit edilmiştir. Ağaç dikme delikleri, kerpiç ve *pisé*lerin buluntu durumları üzerinden yapılan değerlendirmelere sonucunda dörtgen planlı iki yapı (M-502, 505) ile olası bir yapı (M-501) tanımlanabilmektedir.

Bu yapılardan kuzeybatıda yer alanı (M-502) (Fig. 5–6, 9–10) kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, yapının kuzey kısmı V.0. mimari tabakaya ait *glacis*'in altına doğru girmekte, güney kısmı ise henüz kazılmayan alana doğru uzanmaktadır.

Figür 6

Höyüğün Kuzeydoğu Eteğindeki Geç Kalkolitik Dönem Yapıları ve Glacis / Late Chalcolithic Structures and Glacis on the Northeast.

¹ Güneydoğu Avrupa'daki yerleşmeler için yapılan bazı değerlendirmeler bu tür yapıların işlevini yitirdikten sonra bilerek yakıldığı yönündedir (Bailey, 2000, s. 165; Borić, 2008, s. 123).

Figür 7

Höyüğün Kuzeydoğu Eteğindeki Geç Kalkolitik Dönem Yapıları ve Glacis / *Late Chalcolithic Structures and Glacis on the Northeastern Outskirts of the Mound*

Figür 8

M-503 Nolu Yapı / *Building 503*

Küçük boyutta olan yapının açığa çıkartılan kısmının genişliği 1,90 m, korunan uzunluğu ise 2,10 m'dir. Bu boyutları ile çekirdek bir ailenin yaşayabileceği bir yapı olmadığı açıktır. Giriş ve çatı sistemi ile ilgili net bir veri olmayan yapının batı duvarını oluşturan ağaç dikme delikleri 8 cm çapında ve 6 cm derinliğinde olup 24 cm aralıklarla; doğu duvarını oluşturan ağaç dikme delikleri ise 7-12x8 cm çapında ve 5-8 cm derinliğinde olup, 16-24 cm aralıklarla sıralanmışlardır. Yapının batı duvarının hemen batısında, kuzeybatıya doğru yıkılmış yanmış kerpiçler tespit edilmiştir (Fig. 10).

Bu yapıya ait olduğunu düşündüğümüz yanmış kerpiçlerden korunmuş olanlar 19-22 cm uzunluğunda, 12-15 cm genişliğinde ve 3 cm kalınlığındadır. Yapı duvarlarının kalınlığı; kerpiç boyutları ve çamur sıva² düşüldüğünde ortalama 20-25 cm'den büyük

olmamalıdır. Kerpiç boyutları ağaç dikme delikleri arasındaki uzunluklara da (24 cm) uygundur. Yanmış kerpiçler kırmızımsı kahverengi ve kırmızı (10 R 5/6 red, 10 R 5/8 red), üzerinde ağaç-dal/kamış negatif olan çamur parçaları kalıntıları ise mat kırmızı (5 YR 5/4 reddish brown, 5 YR 5/6 yellowish red) tonlarında renge sahiptir. Bu renkteki yanmış kerpiçlerin, kullanılan toprağın içindeki mineraller ve yanma süresi gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda 500°C'nin³ üzerinde bir ısıya maruz kaldıkları öngörülebilir.

Dikdörtgen planlı yapının (M-502) doğusunda 5,5x7-8x12 cm çapa ve 8-12 cm derinliğe sahip ağaç dikme delikleri saptanmıştır (M-501, Fig. 5-6, 9). Bu kalıntıların ise nasıl bir yapıya ait olduğu belirlenememiştir. Bu durum inşa malzemesi ile ilgilidir. Yapılarda kullanılan ahşap direkler çok kalın değildir ve yapıların inşasında kullanılan diğer malzemeler de doğal şartların etkisi nedeniyle sık tamirat geçirmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Robb (2007, s. 88), Mytum ve Meek (2020, s. 19) bu tür yapıların bakım yapıldığı takdirde en az 20-30 yıl ayakta kalabileceğini önermektedir. Bu kısımda siyah, kahverengi, kırmızımsı kahverengi tonlarında hamura ve yüzeye sahip, elde şekillendirilmiş ve çoğunluğu orta derecede pişirilmiş kaplara ait parçalar bulunmuştur.

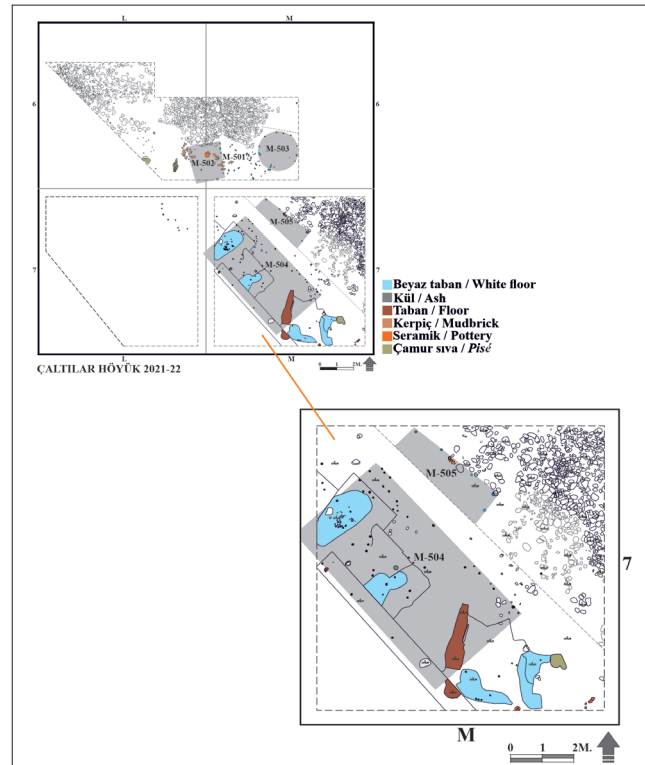
Bu tabakaya ait üçüncü yapı (M-505) ise M-501 ve 502 nolu yapının güneydoğusunda yer almaktadır (Fig. 5, 11-12). Kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanan bu yapının kuzeydoğu köşesi açığa çıkartılmış olup, yapının büyük bir bölümü V.0. mimari tabakaya ait M-504 nolu yapının altında kalmaktadır. Yapının kuzey duvarı 3,30 m, doğu duvarının açığa çıkartılan kısmı 0,50 m'dir. Duvarlara ait ağaç dikme delikleri 7-8 cm çapında, 9-10 cm derinliğinde, 40-50 cm aralıklarla sıralanmıştır. Yapının kuzey duvar uzunluğu dikkate alındığında diğer yapılara göre daha büyük olduğu görülmektedir.

V.0. Mimari Tabaka: Bu mimari tabaka Geç Kalkolitik Dönem yerleşimin en son tabakasını oluşturmaktadır. Bu dönem yerleşimi 0,50-0,80 cm kalınlığında ve 5 m genişliğinde, yerleşimin kurulduğu alanın topografyası ile bağlantılı olarak güneyden kuzeye doğru yükselerek devam eden bir taş *glacis*⁴ ile çevrelenmiştir (Fig. 5, 12-13).

3 Kerpiç ve sıvaların üretiminde kullanılan toprağın içindeki demir minerali parçacıkları 500°C civarında oksitlenmeye başlamakta ve kırmızımsı ya da turuncu bir renk almaktadır (Stevanović, 1997, s. 366). Koyu kırmızı renklenmeler ise 800°C'den itibaren oksitleyici koşullar altında yanmayla ilişkilidir (Stevanović, 1997, s. 366; Forget ve ark., 2015, s. 86; Quiles, 2022, s. 443-444).

4 *Glacis*, 17. yüzyıldan kalma bir Fransız tahkimat terimidir. *Glacis* bu dönemde, doğrudan topçu ateşinden koruma sağlayan, kuru bir hendecin dış kenarından önceki eğimli alanı tanımlamak için kullanılmıştır (Wernick, 2016, s. 115, fig. 12). Arkeoloji yazınında taş döşeli alan / kuşak (Duru, 2008, res. 311'in açıklaması) olarak da adlandırılmaktadır.

2 Bu inşa tekniği Anadolu'da çatma / hımış olarak da adlandırılmaktadır.

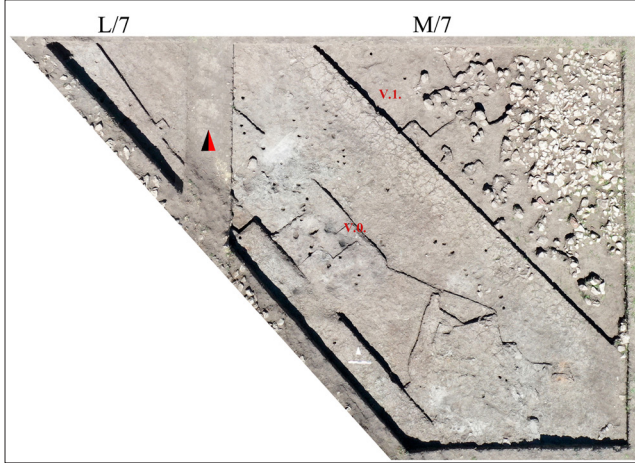
Figür 9M-501 ve M-502 nolu yapılar / *Buildings 501 and 502***Figür 10**M-502 Nolu Yapıya Ait Ağaç Dikme Delikleri, Pisé ve Kerpiç Parçaları / *Holes for Wooden Posts, Pisé and Mudbrick Fragments from Building M-502***Figür 11**M-505 Nolu Yapı / *Building M-505***Figür 12**Höyüğün Kuzeydoğu Eteğindeki Geç Kalkolitik Dönem Yapıları ve Glacis / *Late Chalcolithic Structures and Glacis on the Northeast*

Aynı şekilde *glacis*'in batı ile doğu bitim noktaları arasında 70–80 cm yükseklik farkı vardır. Açığa çıkartılan kısmının uzunluğu 25,90 m'dir ve farklı boyutlarda toplama taşlar (6x5x4 cm ile 32x26x10 cm arasında değişen ölçülerde) kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu *glacis*'in höyüğün doğusundan geçen Küçüklu Çayı'nın taşkınlarından korunmak için yapıldığı düşünülmektedir. Taşın konut yapımında kullanılmadığı bir mimari yapılanmada bu kaplamanın taşlardan oluşturulması da dikkat çekicidir.

Bu *glacis*'in kuzeydoğuda kavis yaptığı kısmın güneyinde yapılan kazılarda ağaç dikme delikleri ile pisélerden oluşan kalıntılar açığa çıkartılmıştır. *Glacis*'e paralel olarak uzanan ağaç dikme deliklerinin dağılımı izlendiğinde bu kalıntıların dikdörtgen planlı bir yapıya (M-504) ait olduğu anlaşılmıştır (Fig. 5, 12–14). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bu yapı, açığa çıkartılan ve izlenebilen kısmı itibarıyla, 6,20 m uzunluğunda, 2,90 m genişliğindedir. Yapının kuzey duvarına ait ağaç dikme delikleri 7–8 cm çapında ve 8–12 cm derinliğindedir. Ağaç dikme delikleri arasında mesafelerin düzenli olmaması ve ağaç dikme deliklerinin sapmalar göstermesi bu duvarda sürekli yenilemelerin yapıldığını düşündürmüştür.

Figür 13

M-504 Nolu Yapı / *Building M-504*

Figür 14

M-504 Nolu Yapı / *Building M-504*

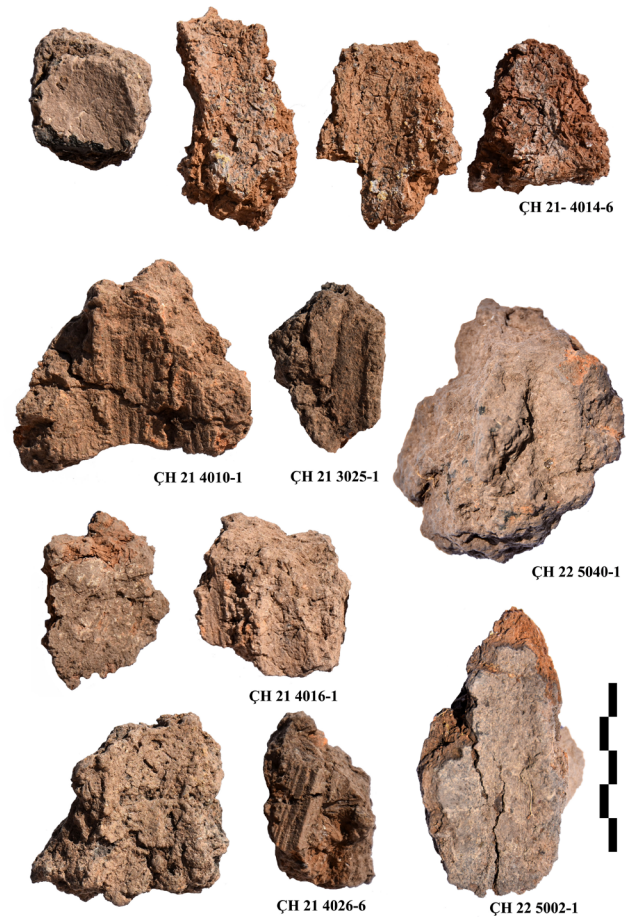

Yapının güney duvarını oluşturan ağaç dikme deliklerinin ise kuzey duvarını oluşturan deliklere göre daha düzenli olduğu görülmüştür. 7–8 cm çapa ve 8–12 cm derinliğe sahip bu dikme deliklerinin aralıkları ise 20–40 cm'dir. Yapının kuzey duvarına ait dikme delikleri, taşıyıcı olarak çapları dar ağaçların dik olarak çakıldığı, iki ağacın arasının ince dallarla dikey olarak örüldüğü ve ağaç-dalların etraflarının saman katkılı çamurla doldurulması ve sıvanması (*wattle and daub*) ile oluşturulan bir duvara işaret etmektedir.

Bu şekilde oluşturulan duvarlar hem yapının dış konturunu oluşturmakta hem de çatıyı desteklemektedir. Yapının orta kısmında yapılan kazılarda ise, hem duvarlara paralel hem de dağınık olarak sıralanan ağaç dikme delikleri açığa çıkartılmıştır. 6–9 cm çapında olan bu ağaç dikme deliklerin derinliği ise 10–12 cm'dir. Bu ağaç dikme deliklerinin dağılımı göz önüne alındığında, yapının çatısını destekleyen dikmelere ait olduğu ve yapının çatısının ise büyük olasılıkla semerdam biçiminde olduğu anlaşılmıştır. Yapıya girişi sağlayan bir açıklık saptanamamıştır. Girişlere ait net bir izin olmayışı da yapıların belli aralıklarla onarım geçirmeleri ile ilgili olabilir. Yüzeye çok yakın olması nedeniyle tahrip olan

Figür 15

Geç Kalkolitik Dönem Yapılarında Ele Geçen Pisé Parçaları / *Pisé Fragments Recovered from Late Chalcolithic Structures*

yapının tabanı beyaz renkte sıvalıdır. Beyaz kireçle sıvalı tabanların en az iki defa yenilendiği belirlenmiştir. Yapının kuzeybatı tarafında daha iyi korunan tabanın, üzerine düşen ve çatıya ait olduğu düşünülen parçalarla tahrip olduğu tespit edilmiştir. Yapının kuzey duvar uzunluğu dikkate alındığında diğer yapılara göre daha büyük olduğu görülmektedir.

DEĞERLENDİRME

Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik V.0. mimari tabakası yerleşimcileri yapılarını su taşkınından korumak amacıyla bir *glacis* inşa etmiştir (Fig. 4–6). İnşa edilen bu *glacis* bu tabakada yerleşimin kuzeydoğu sınırını da oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu *glacis*'in dışında ve altında kalmış olan diğer mimari tabaka yapıları yerleşimin V.0. mimari tabakasında batıya doğru küçüldüğüne de işaret etmektedir. Arkeoloji literatüründe *glacis* / *glasi* olarak adlandırılan eğimli taş veya toprak kaplamalar birçok bilimsel yayında değerlendirilmiş olmakla birlikte, adlandırma ve yapım nedenleri hakkında tartışmaların halen sürdüğü görülmektedir. Mezraa-Teleilat yerleşiminin Seramiksiz Neolitik Çağ'a tarihlenen çevre duvarının Fırat Nehrine bakan batı tarafının 'glasi' şeklinde eğimli olarak bitirildiği belirtilmektedir (Özdoğan ve ark., 2003, s. 239). Bademağacı'nın Erken Tunç Çağı II yerleşmesi bu tür bir *glacis* / kuşak tarafından çevrelenmiştir. R. Duru (2008, s. 146, 154, 156) bu *glacis*'in yerleşmeyi su baskınlarından korumak için yapılmış olduğunu savunmaktadır. Kanlıgeçit yerleşiminde ise çevre duvarı ile bağlantılı olarak *glacis* ve taş kaplı yüzey tanımı yapılmıştır (E. Özdoğan, 2016, s. 204). Bunun yanı sıra Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde çoğunlukla sur duvarlarının önünde bu tür eğimli taş döşemelerin de varlığı bilinmektedir. Genellikle 'rampa' olarak adlandırılan bu eğimli taş döşemelerin savunma sisteminin bir parçası olabileceği vurgulanmıştır (Warner, 1994, s. 7, 118, 129; Efe & Fidan, 2008, s. 71, 75; Erkanal & Şahoğlu, 2016, s. 158). Bu mimari unsurların çoğunlukla savunma sistemi (Naumann, 1991, s. 314; Koşan, 2009, s. 16–17) ile bağlantılı oldukları vurgulansa da erozyon (Wright, 1968, s. 17; Burke, 2004, s. 113; Wernick, 2016, s. 16) ve su baskınlarını önleme (Duru, 2008, s. 146, 154, 156) amaçlı inşa edildikleri de önerilmektedir.

Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik Dönem yerleşimcileri mimaride ağaç, dal, kamış ve kerpiç kullanmışlardır. Eski Yakınoğlu ve çevresinde, özellikle de Güney Levant Bölgesi'nde ahşap direklerin mimaride kullanılmasının Epipaleolitik Çağ ile başladığı iddia edilmektedir. Basit kulübe tarzındaki bu yapılar çukur tabanlı olup, ahşap direk delikleri az sayıda merkezde saptanmıştır. Bu merkezlerdeki kulübeler, dikey ahşap direklerin aralarının da daha ince dallarla örüldüğü basit bir inşa tekniğine işaret etmektedir (Goring–Morris & Belfer–Cohen, 2008, s. 242;

Watkins, 2010, s. 622). Seramiksiz Neolitik Çağ (PPNA) ile birlikte bu inşa tekniğinin biraz daha geliştirildiği ve ahşap iskeletin çamur ile sıvandığı yuvarlak ya da oval yapıların inşa edildiği anlaşılmaktadır (M. Özdoğan, 2007, s. 21; Goring–Morris & Belfer–Cohen, 2013, s. 22). Çaltılar Höyük'ün yakın çevresinde ise *wattle and daub* tekniğiyle yapılan mimariye sahip en eski kalıntılar Girmeler'den bilinmektedir. MÖ 9. binyılın sonu, MÖ 8. binyılın başlarına tarihlenen evrede Girmeler yerleşimcileri evlerini bu tekniği kullanarak inşa etmiştir (Takaoğlu ve ark., 2014, s. 112, 115; Takaoğlu & Korkut, 2019, s. 486). Göller Bölgesi kazılarında Erken Neolitik I'de (çok belirgin mimari izler olmamasına rağmen) evlerin benzer bir teknik ile inşa edilmiş olabileceği önerilmektedir (Duru, 2008, s. 28; Umurtak, 2005, s. 1–2).⁵ Ege Adaları'nda da *wattle and daub* tekniği ile yapılmış mimari kalıntılara sahip yerleşimler açığa çıkartılmıştır. Bunlardan İkarıa Adası'ndaki Kerame I yerleşiminde MÖ 9. binyılın ikinci yarısında taş duvarları olmayan ahşap yapıların var olma olasılığı öne sürülmüştür (Sampson ve ark., 2012, s. 38). İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Pınarbaşı'nda da Girmeler ile yakın tarihlerde, yapı inşa tekniğinde benzer uygulamalar görülmektedir (Baird, 2012, s. 296–297). Bu teknik ile ilgili kanıtlar Neolitik Çağ ve Kalkolitik Çağ'ın geneli için Aşağıpınar (Karul, 2000, s. 132; E. Özdoğan, 2011, s. 214), Ilıpınar (Roodenberg & Roodenberg, 1999, s. 18)⁶, Menteşe (Roodenberg & Roodenberg, 2007, s. 397; Roodenberg, 2011, s. 24), Aktopraklık C (Karul & Avcı, 1999, s. 3) ve Toptepe (Karul, 2000, s. 133) başta olmak üzere Marmara Bölgesi kazılarında da bilinmektedir. Güneydoğu Avrupa'nın (Balkanlar) Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimlerde de çok sayıda yapı da aynı inşa tekniği kullanılarak yapılmıştır (Gimbutas, 1974, s. 286–287; Macanova, 2000, s. 60; Tringham, 2000, s. 23; Ridley ve ark., 2000, s. 99–100, 102; Borić, 2008, s. 122–123). Geç Kalkolitik Dönem'de benzer mimari kalıntılar Elmalı Ovası'ndaki Bağbaşı'nda görülmektedir (Eslick, 1992, s. 5–16). Erken Tunç Çağı'nda bu mimari gelenek Çaltılar sakinleri tarafından sürdürülmüş olup, yine aynı dönemde Çaltılar Höyük'e çok uzak bir konumda olmayan Karataş'ta (Warner, 1994, 144) da yapı duvarları zeminde taşlarla desteklenmiş *wattle and daub* tekniği ile yapılmıştır. Mimaride kerpiç ve ahşabın birlikte kullanıldığı duvar tekniği ise Bağbaşı Geç Kalkolitik Dönem yerleşmesinde de bilinmekle birlikte Bağbaşı'nda kerpiç kullanılan yapıların Çaltılar Höyük örneklerinden farklı bir tekniği vardır. Bağbaşı'nda kerpiç duvarın her iki yanına dikine ahşap direklerin yerleştirildiği, kerpiçlerin aralarına da ahşap hatıllar konulmuş olduğu önerilmektedir (Eslick, 1992, s. 76, plate 7a).

5 J. Mellaart'ta (1970, s. 16) Hacılar yerleşmesinde çatıyı desteklemek için kullanılan ahşap direklerin Göller Bölgesi ile çevresinde daha eski bir geleneğe işaret ettiğini ve bölgenin dağlık alanlarındaki yerleşmelerde yapıların ahşaptan inşa edilmiş olabileceğini öne sürmüştür.

6 Ilıpınar yapı duvarlarında kullanılan ahşap direklerin açılan bir kanal içine yerleştirildiği saptanmıştır (Roodenberg, 2000, s. 185).

Çaltılar Höyük'te Geç Kalkolitik Dönem yapı formları dörtgen ve yuvarlak formdadır (Fig. 4–6). Yuvarlak planlı yapılara ait henüz bir örnek bulunmaktadır. Kazılan alanın genişlemesiyle birlikte yuvarlak planlı yapı sayısının artabileceği öngörülebilir. Marmara Bölgesi Neolitik ve Kalkolitik yapılarında görülen hafif çukur taban (Karul, 2011, s. 60) uygulaması Çaltılar Höyük yapılarında yoktur. *Wattle and daub* tekniği ile inşa edilmiş kare ve dikdörtgen planlı yapılar Geç Neolitik Dönem–Erken Kalkolitik Dönem'de Marmara bölgesinin iç kesimlerinde Aşağıpınar (E. Özdoğan, 2011, s. 214), Ilıpınar ve Menteşe (M. Özdoğan, 2011, s. 427; Karul, 2011, s. 59) yerleşimlerinde karşımıza çıkmakla birlikte, aynı teknik ile yapılmış yuvarlak planlı yapıların en erken örnekleri MÖ 9. binyılın sonlarında Çayönü yerleşmesinden bilinmektedir. Çayönü yapılarında ağaç direklerin toprağa girdiği bölümün taşlarla desteklendiği belirlenmiştir (Braidwood ve ark., 1981, s. 257; A. E. Özdoğan, 2007, s. 65) Benzer tarihlere sahip Kiklad'lardaki Kythnos Adası'daki Maroulas'ta da yuvarlak planlı taşların üst yapılarının da bu teknik ile yükseltildiği önerilmektedir (Sampson ve ark., 2002, s. 49–50; 2010). Marmara Bölgesinin kıyı kesimlerinde Geç Neolitik Dönem – Erken Kalkolitik Dönem'de ise; Fikirtepe, Pendik, İstanbul Yenikapı ve Aktopraklık'ta yarı gömülü tabanlı yuvarlak ya da oval yapılar aynı teknik ile inşa edilmiştir (Bittel, 1960, s. 31; Karul, 2011, s. 60, 63; M. Özdoğan, 2011, s. 423). Geç Kalkolitik Dönem yerleşimlerinden Liman Tepe ve Bakla Tepe'de de taş bir altlık / temel üzerindeki mimari unsurların aynı teknik ile inşa edildiği bilinmektedir (Erkanal, 2008, s. 168; Tuncel & Şahoğlu, 2018, s. 516, 520). Bakla Tepe Geç Kalkolitik Dönem yerleşimindeki iki adet yuvarlak planlı yapının duvarlarının sıvalı ya da sıvasız ağaçtan yapıldığı düşünülmektedir (Özkan & Erkanal, 1999, s. 37).

SONUÇ

Batı Anadolu'da Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenen çok sayıda yerleşme bulunmaktadır. Söz konusu yerleşmeler kıyı, ova ve mağara yerleşimleri olarak farklılık göstermektedir. Bunlarda kıyı ya da ovada yer alanların farklı boyutlardaki köy görünümünde oldukları, mimari geleneklerinde bulundukları coğrafyalarının karakteristik özelliklerini yansıtır. Mimaride kıyıda ya da kıyıya yakın bölgelerde bulunan Çaltılar Höyük, Bağbaşı, Bakla Tepe, Liman Tepe'de *wattle and daub* (farklı uygulamalar görülmekle birlikte) inşa tekniği görülürken, iç bölgelerde yer alan Aphrodisias ya da Beycesultan gibi merkezlerde ise taş ve kerpiç örgüden oluşan yapılara ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır.

Kıydan içerde ve 1287 m yükseklikte yer alan Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik Dönem yerleşim ise mimari teknik açıdan coğrafi konumu itibarıyla ayrılmaktadır. Çaltılar Höyük'te günümüze kadar yapılan araştırmalarda açığa çıkartılan kalıntılar yerleşimde mimaride *wattle and daub*

teknğinde yapılmış yapıların olduğunu ortaya koymuştur. İnşaat tekniklerinde görülen bu çeşitliliği açıklamak zordur. Bu geleneksel yaklaşım kültürel süreklilik, iklim, insan gücü ve ekonomik yapı ile bağlantılı olmalıdır. Teknik olarak bu tür yapıları inşa etmek çok büyük uzmanlık gerektirecek nitelikte olmasa da ortak katılımı gerektiren bir süreçtir. Aynı zamanda yapı inşaatında kullanılan malzemeler yakın çevrede kolayca ulaşılabilir konumdadır. Bununla birlikte rakım olarak oldukça yüksek bir seviyede yer alan yerleşimde *wattle and daub* tekniğinde inşa edilen yapıların, soğuk mevsimlerde ısınma anlamında sorun yaratacağı kesindir. Yapılarda ocak ya da ateş yakma yeri olabilecek kalıntılara da rastlanmamıştır. Bu durum ısınma sorununun nasıl çözüldüğü konusunu akla getirmektedir. Ahşabın mimaride ana unsur olduğu yapılarda ateş ile ilgili kanıtların olmaması doğaldır. Bu da bize ateş ile bağlantılı işlerin açık havada yapıldığını göstermektedir.

Yapılar ilk belirlemelere göre yaklaşık 6 ile 20–25 m² arasında değişen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Bu da çekirdek ailelerin yaşayabileceği ya da depo olarak kullanılabilecek boyutlarda yapılar anlamına gelir ki, seramik ve diğer bulgular da bu yorumu destekler niteliktedir. Plan olarak ortaya konulabilenler kapsamında, yerleşimdeki yapılan farklı boyutta dikdörtgen ve yuvarlak planlı olduğu görülmüştür. Bu yapılardan dikdörtgen planlı yapılardan V.0. tabakada açığa çıkartılan konut, V.1. mimari tabakada açığa çıkartılanlardan küçük olanı depo, büyük olanı ise konut olarak tanımlanmıştır. V.2. mimari tabakasındaki yuvarlak planlı yapının ise kullanım işlevi bilinmemektedir. En fazla yapının açığa çıkarıldığı V.1. mimari tabakası dikkate alındığında belirli bir yerleşim düzeninin olmadığı ve yapıların birbirine çok yakın inşa edildiği, yer seçiminin rastgele olduğu görülmektedir. Yerleşimde daha geniş alanda yapılacak çalışmalar yerleşim şeması hakkında daha net bilgiye ulaşılmasını sağlayacaktır. Yangın geçirmiş veya yanmamış yapılardaki buluntuların azlığı her iki durumda da yapıların boşaltıldığını göstermektedir. Bu veriler dahilinde Çaltılar Höyük Geç Kalkolitik Dönem yerleşimi gerek inşaat teknikleri gerekse plan açısından yakın coğrafyada yer alan Bağbaşı ile birliktelik ortaya koymakla birlikte, başka hiçbir yerleşim yeri ile karşılaştırmaya izin verecek kadar henüz geniş bir şekilde kazılmamıştır. Sonraki dönemlerde de bu mimari geleneğin devam ettiğini gösteren merkezlerden birisi yine Çaltılar Höyük'tür.

Çaltılar Höyük'te ortaya çıkarılan yapılarda kullanılan *wattle and daub* tekniğinin Neolitik Çağ'da Girmeler Mağarası'nda; Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Çaltılar Höyük'te; MS 20-21. yüzyılda da Elmalı Ovası ve Seydikemer'de de görüldüğü olması; bu mimari tekniğin bölgede uzun bir süreçte insanlar tarafından gelenek olarak uygulandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aykurt, A., Büyükelosoy, K. & Oğuzhanoglu, U. (2023). Çaltılar Höyük 2021 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 42(1), 313–327.
- Aykurt, A., Büyükelosoy, K. & Oğuzhanoglu, U. (2024). Çaltılar Höyük 2022 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43(4), 333–351.
- Bailey, D. W. (2000). *Balkan Prehistory: Exclusion, incorporation and identity*. Routledge.
- Baird, D. (2012). Pınarbaşı. Orta Anadolu’da Epi-Paleolitik konak yerinden yerleşik köy yaşamına. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular* (s. 285–311) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bittel, K. (1960). Fikirtepe kazısı. V. Türk Tarih Kongresi, 12–17 Nisan 1956 (s. 29–36) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Borić, D. (2008). First households and house societies in European prehistory. A. Jones (Ed.), *Prehistoric Europe: Theory and Practices* (s. 109–142) içinde. Wiley-Blackwell.
- Braidwood, R. J., Çambel, H. & Schirmer, W. (1981). Beginnings of village-farming communities in Southeastern Turkey: Cayönü Tepesi, 1978 and 1979. *Journal of Field Archaeology*, 8(3), 249–258.
- Bryce, T. R. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- Burke, A. A. (2004). *The architecture of defense: Fortified settlements of the Levant during the Middle Bronze Age* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Chicago.
- Coulton, J. J. (1989). Balboursa Survey. *Anatolian Studies*, 39, 12–13.
- Coulton, J. J. (1992). Balboursa Survey 1988, 1990. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 9, 47–57.
- Coulton, J. J. (1993). North Lycia before the Romans. J. Borchhardt & G. Dobesch (Ed.), *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums* (s. 79–85) içinde. Verlag de Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Coulton, J. J. (1998). Highland cities in south-west Turkey: The Oinoanda and Balboursa Surveys. R. Matthews (Ed.), *Ancient Anatolia. Fifty Years’ Work by the British Institute of Archaeology at Ankara* (s. 225–236) içinde. British Institute at Ankara.
- Duru, R. (2008). *MÖ 8000’den MÖ 2000’e: Burdur-Antalya Bölgesi’nin altıbin yılı*. Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Efe, T. & Fidan, E. (2008). Complex two in the early bronze II upper town of Küllüoba near Eskişehir (With an appendix on the faunal remains by Can Y. Gündem). *Anatolica*, XXXIV, 67–102.
- Erkanal, H. (2008). Die neuen forschungen in Bakla Tepe bei İzmir. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu & R. Tuncel (Ed.), *Proceedings of the International Symposium. The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age* (s. 165–177) içinde. Ankara Üniversitesi Sualtı Arkeolojik Araştırma ve Uygulama Merkezi (ANKÜSAM) Yayın No: 1.
- Erkanal, H. & Şahoğlu, V. (2016). Liman Tepe, an Early Bronze Age trade center in Western Anatolia: Recent Investigations. E. Pernicka, S. Ünlüsoy & S. W. E. Blum (Ed.), *Studio Troica Monographien 8, Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Developments and Interregional Contacts* (s. 157–166) içinde. Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Eslick, C. (1992). *Elmalı-Karataş I. The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and other sites*. Bryn Mawr College.
- Forget, M., Regev, L. & Gross, R. (2015). Physical and mineralogical properties of experimentally heated sun-dried mud bricks: Implications for reconstruction of environmental factors influencing the appearance of mud bricks in archaeological conflagration events. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 2, 80–93. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2015.01.008>
- Gimbutas, M. (1974). Achilleion: A Neolithic mound in Thessaly; preliminary report on 1974 excavations. *Journal of Field Archaeology*, 1 (3–4), 277–302. <https://www.jstor.org/stable/529295>.
- Goring-Morris, A. N. & Belfer-Cohen, A. (2008). A roof over one’s head: Developments in near eastern residential architecture across the Epipalaeolithic–Neolithic transition. J. P. Bocquet Appel & O. Bar Yosef (Ed.), *The Neolithic demographic transition and its consequences* (s. 239–286) içinde. Springer.
- Goring-Morris, A. N. & Belfer-Cohen, A. (2013). Houses and households: A Near Eastern perspective. D. Hofmann & J. Smyth (Ed.), *Tracking the Neolithic house in Europe – Sedentism, architecture and Practise* (s. 19–44) içinde. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-14614-5289-8_2.
- Hawkins, J. D. (1998). Tarkasnawa king of Mira: “Tarkondimos”, Boğazkoy sealings and Karabel. *Anatolian Studies*, 48, 1–31.
- Horejs, B. & Schwall, C. (2014). Interaction as a stimulus? Çukuriçi Höyük and the transition from the Late Chalcolithic to the Early Bronze Age in Western Anatolia. S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić & T. Takaoğlu (Ed.), *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC* (s. 530–537) içinde. Oxbow Books.
- Karul, N. (2000). Die vorbronzezeitliche Architectur in Ostthrakien. S. Hiller & V. Nikolov (Ed.), *Karanovo III: Beiträge Zum Neolithikum in Süsosteuropan* (s. 131–136) içinde. Phoibos Verlag.

- Karul, N. (2011). The emergence of Neolithic life in south and east Marmara region. R. Krauß (Ed.), *Beginnings—new research in the appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin* (s. 57–65) içinde. Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Karul, N. & Avcı, M. B. (1999). Neolithic communities in the Eastern Marmara Region: Aktopraklık C. *Anatolica*, XXV, 1–15.
- Korfmann, M. & Kromer, B. (1993). Demircihüyük, Beşik-Tepe, Troia. Eine zwischenbilanz zur chronologie dreier orte in westanatolien. *Studia Troica* 3, 135–171.
- Koşan, O. Z. (2009). *Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar Anadolu'da savunma mimarisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kromer B., Korfmann, M. & Jablonka, P. (2003) Heidelberg radiocarbon dates for Troia I to VIII and Kumtepe. G. A. Wagner, E. Pernicka & H. P. Uerpmann (Ed.), *Troia and the Troad. Scientific Approaches, Natural Science in Archaeology* (s. 43–54) içinde. Springer.
- Macanova, V. (2000). Neolithische siedlung bei rakitovo. Stratigraphie und chronologie. S. Hiller & V. Nikolov (Ed.), *Karanovo III: Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa* (s. 59–73) içinde. Phoibos Verlag.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar I*. Edinburgh University Press.
- Mellink, M. J. (1995). Homer, Lycia, and Lukka. S. P. Morris & J. B. Carter (Ed.), *The ages of homer. A tribute to emily townsend vermeule* (s. 33–42) içinde. University of Texas.
- Momigliano, N. (2013). Çaltılar arkeolojik projesi 2012/ Çaltılar archaeological project. *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 2013(11), 178–184.
- Momigliano, N., Greaves, A., Hodos, T., Aksoy, B., Brown, A., Kibaroglu, M. & Carter, T. (2011). Settlement history and material culture in Southwest Turkey: Report on the 2008–2010 survey at Çaltılar Höyük (Northern Lycia). *Anatolian Studies*, 61, 61–121. <https://doi.org/10.1017/S0066154600008796>
- Mytum, H. & Meek, J. (2020). Experimental archaeology and roundhouse excavated signatures: the investigation of two reconstructed Iron Age buildings at Castell Henllys, Wales. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12(3), 1–19. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12520-020-01028-y>
- Naumann, R. (1991). *Eski Anadolu mimarlığı* (B. Madra, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Niemeier, W. D. (1999). Mycenaean and Hittites in war in western Asia Minor. R. Laffineur (Ed.), *Aegaeum 19, POLEMOS: Le contexte guerrier en Egee a l'âge du Bronze* içinde (s. 141–155). University of Texas.
- Özdoğan, A. E. (2007). Çayönü. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni kazılar, yeni bulgular* (s. 57–97) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, E. (2011). The emergence of Neolithic life in South and East Marmara Region. R. Krauß (Ed.), *Beginnings—New research in the appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin* (s. 213–223) içinde. Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Özdoğan, E. (2016). “Kanlıgeçit – an Anatolian model of an Urban Center in Eastern Thrace: An Overview. E. Pernicka, S. Ünlüsoy & S. W. E. Blum (Ed.), *Studia Troica Monographien 8, Early Bronze Age Troy: Chronology, cultural developments and interregional contacts* (s. 97–207) içinde. Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Özdoğan, M. (2007). Amidst Mesopotamia-centric and Euro-Centric approaches: The changing role of the Anatolian Peninsula between the East and the West. *Anatolian Studies*, 57, 17–24.
- Özdoğan, M. (2011). Archaeological evidence on the westward expansion of farming communities from eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans. *Current Anthropology*, 52 (4), 415–430.
- Özdoğan, M., Karul, N. & Özdoğan, E. (2003). Mezraa-Teleilat Höyüğü 4. dönem çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25(2), 235–244.
- Özkan, T. & Erkanal, H. (1999). *Tahtalı Barajı kurtarma kazısı projesi*. İzmir.
- Ridley, C., Wardle, K. A., Mould, C. A., Smith, J. C., Housely, R., Hubbard, R., Musgrave, J. & Phelps, B. (2000). Servia I: Anglo-Hellenic rescue excavations 1971–73. *The British School at Athens. Supplementary Volumes*, 32, 1–370. <https://www.jstor.org/stable/40856111>.
- Robb, J. (2007). *The Early Mediterranean Village: Agency, material culture, and social change in Neolithic*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499647>.
- Roodenberg, J. (2000). Early village development at Ilıpınar, NW Anatolia. S. Hiller & V. Nikolov (Ed.), *Karanovo III: Beiträge Zum Neolithikum in Südosteuropa* (s. 185–191) içinde. Phoibos Verlag.
- Roodenberg, J. (2011). Investigations at Menteşe Höyük in the Yenişehir Basin (1996–1997). *Anatolica*, XXXVII, 21–36.
- Roodenberg, J. & Alpaslan-Roodenberg, S. (1999). Doğu Marmara Bölgesi: Ilıpınar Kazıları. *Arkeoloji ve Sanat*, 89, 16–21.
- Roodenberg, J. & Alpaslan-Roodenberg, S. (2007). Ilıpınar ve Menteşe: Doğu Marmara'da Neolitik Döneme ait iki yerleşme. M. Özdoğan & N. Başgelen (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (s. 393–400) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Sampson, A., Kozłowski, J. K., Kaczanowska, M. & Giannouli, B. (2002). The Mesolithic Settlement at Maroulas, Kythnos. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 2 (1), 45–67. <https://www.maajournal.com/index.php/maa/article/view/26>.
- Sampson, A., Kaczanowska, M. & Kozłowski, J. K. (2010). *The Prehistory of the island of Kythnos (Cyclades, Greece) and the Mesolithic settlement at Maroula*. Polish Academy of Arts and Sciences.
- Sampson, A., Kaczanowska, M. & Kozłowski, J. K. (2012). *Mesolithic occupations and environments on the island of ikaria, Aegean, Greece*. Polska Akademia Umiejętności.
- Stevanović, M. (1997). The age of clay: The social dynamics of house destruction. *Journal of Antropological Archaeology*, 16, 334–395. <https://doi.org/10.1006/jaar.1997.0310>.
- Şahoğlu, V. & Tuncel, R. (2014). New Insights into the Late Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Bakla Tepe. İzmir. B. Horejs & M. Mehofer (Ed.), *Western Anatolia before Troy ProtoUrbanisation in the 4th Millennium BC?*. *Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, Austria, 21–24 November, 2012* (s. 65–82) içinde. Austrian Academy of Sciences, Vienna.
- Takaoğlu, T. & Korkut, T. (2019). MÖ 9. binyıl sonunda Girmeler Mağarası. A. Ören & E. Erdan (Ed.), *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya sunulan yazılar* (s. 485–500) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Takaoğlu, T., Korkut, T., Erdoğan, B. & Işın, G. (2014). Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey. *Documenta Praehistorica*, XLI, 111–118.
- Tringham, R. (2000). Southeastern Europe in the transition to agriculture in Europe: Bridge, buffer, or mosaic. T. D. Price (Ed.), *Europe's First* (s. 485–500) içinde. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tuncel, R. & Sahoğlu, V. (2018). The Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Liman Tepe, İzmir. S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosić & T. Takaoğlu (Ed.), *Communities in transition: The circum-Aegean area during the 5th and 4th millennia BC* (s. 513–529) içinde. Oxbow Books.
- Quiles, M. P. (2022). Studying daub: Orientations for the macroscopic analysis of earth building fragments in archaeology. *Advances in Archaeological Practice*, 10(4), 440–451. <https://doi.org/10.1017/aap.2022.22>.
- Umurtak, G. (2005). Burdur–Antalya Bölgesi'nde Neolitik Çağ mimarlık gelenekleri gözlemler–değerlendirmeler. *Colloquium Anatolicum*, IV, 1–15.
- Warner, J. L. (1994). *Elmalı–Karataş II: The Early Bronze Age village of Karataş*. Bryn Mawr College.
- Watkins, T. (2010). New light on Neolithic revolution in south–west Asia. *Antiquity*, 84, 621–634. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00100122>.
- Wernick, N. (2016). Once More Unto the Breach: A Re–Examination of Beni Hasan's 'Battering Ram' and 'Glacis'. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 143(1), 106–128. <https://doi.org/10.1515/zaes-2016-0008>.
- Wright, G. (1968). Tell el–Yehūdiyah and the Glacis. *Zeitschrift des Deutschen Palästina–Vereins*, 84(1), 1–17.

